

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Megjegyzések Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed (Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére) című tanulmányára

Örömmel tapasztalom, hogy az utóbbi időben megszáporodtak a középkori magánjogi intézményeket tárgyaló cikkek, tanulmányok. Magánjogtörténettel különben is kevesen foglalkoznak ebben az országban, Werbőczy Tripartitumát megelőző évszázadok jogfejlődésével pedig annál is kevesebben. Ez természetesen érthető, hiszen hosszú ideig a Tripartitum volt a döntő és meghatározó jogforrás, melyre úgy tekintettek, mint ami összefoglalta a korábbi századok nemesi joganyagát és meghatározta az 1848-ig terjedő időszak magánjogi fejlődését is. Azt természetesen már neves jogtörténészeink is megállapították, hogy Werbőczy tanait nem lehet kritika nélkül alkalmazni az államalapítást követő évszázadok jogfejlődésére. Werbőczy István mint a köznemesség ideológusa valójában a 15. század nemesi magánjogát foglalta írásba, kiegészítve azon büntetőjogi normákkal, amelyeknek magánjogi jogkövetkezménye volt, és meghatározott alapvető törvénykezési normákat. Valamivel könnyebb azon kutatók dolga, akik a 16. és az azt követő századok magánjogi fejlődését vizsgálják, mivel ott elsődlegesen arra kell figyelni, hogy a Tripartitum rendelkezéseihez képest történt-e új szabályozás, például a hitbizomány intézménye, melyet csak 1687:9. törvénycikkkel honosítottak meg Magyarországon. Ez a megállapítás azonban csak a magánjog fejlődésének törvényi szabályozására igaz, hiszen a mindennapi élet, éppen a szokásjogi rendszerből következően a Tripartitumtól eltérő szabályozási formát is lehetővé tett. Erre kiváló példa a Királyi Kúria joggyakorlata, mely végső soron oda vezetett, hogy az 1791:67. törvénycikkkel felállított regnicoláris bizottságok alapvető feladataként határozták meg a hatályos jogszabályok és a bírói gyakorlat között meglévő ellentétek kiküszöbölését. Ugyancsak jó példát szolgáltatnak az úriszéki jegyzőkönyvek, melyek arról tudósítanak, hogy a jobbágyok végrendeleteikben ősi vagyonról vagy úrbáriális telekről rendelkeznek, ami a Tripartitum szabályozását figyelve nem lehetséges.

Ha valaki a Tripartitum keletkezése előtti századok magánjogi intézményeit vizsgálja, akkor még inkább óvatosságnak kell lennie. E téren valóban kitűnő példa *Kelemen László* és *Holub József* vitája a leánynegyed intézményéről vagy az utóbbi években *Gerics József* – *Ladányi Erzsébet*, valamint *Engel Pál* megállapításai a *nova donatorior*, azaz az új adományról. Mindezek arra ösztönzik a kutatót, hogy felülvizsgálja saját nézeteit, s a rendelkezésre álló forrásokat elemezve, az új eredmények figyelembevételével erősítse vagy cáfolja eddigi ismereteit.

Mindezekre tekintettel külön öröm, hogy az *AETAS 2000/3.* számában megjelent *Banyó Péter* tollából, a leánynegyed történetének és „működésének” újraértékelése. A szerző okleveles adatokkal kísérli meg igazolni, hogy Werbőczy állításával ellentétben a leánynegyedet nemcsak akkor adták ki természetben, ha a leány birtoktalan nemeshez vagy nem nemeshez ment feleségül, hanem más esetben is, melynek egyértelmű okát azonban nem tudja megadni. Mindössze azt a megállapítást teszi, hogy valószínűleg biztosítani akarták az idegen nemzetségbe került nő vagyoni jogi helyzetét, s ezzel akarva-akaratlanul a női különjogok létének fontosságát igazolja. Abbeli örömről azonban, hogy a szerző

magánjogi intézményt vizsgál, akadályozza az, hogy túl nagyvonalúan, jogilag pontatlanul használ magánjogi fogalmakat.

Aki magánjogi intézményeket vizsgál, annak tudnia kell, hogy 1848-ig meghatározó jogforrásunk a szokásjog, s mivel Magyarországon viszonylag későn, csak 1514-ben született meg – épp Werbőcznek köszönhetően – az első joggyűjteményünk, ennek folytán sokkal erőteljesebben érvényesült annak partikuláris jellege. Ezért bizonyítható, hogy a szepesi tizlándzsásoknál vagy a turopoljei nemeseknél időben később is földben, természetben adták ki a leánynegyedet.¹ Jogforrási rendszerünk másik jellemző jegye, hogy a szokásjog és a decretumok között nincs jogforrási hierarchia, nincs alá-fölé rendeltségi viszony. Az időben később keletkezett törvény lerontja egy országos szokásjog erejét, mint például az Anjouk által bevezetett *fiúsítás*, mely ellentmondott öröklési rendszerünknek, mégis 1332 után uralkodói akarattal átment a joggyakorlatba, s a Tripartitum rendelkezései között is megtalálható. Ez fordítva is történhet, egy időben később keletkezett szokásjog erőtlentít egy decretumot. Erre példa épp az 1222. évi Aranybulla 4. cikke, amely törvényes fiú utód hiányában megengedi a királyi servienseknek, hogy a leányaikat megillető leánynegyed kivételével szabadon rendelkezzenek vagyonukról. De éppen a nemzeti birtok léte akadályozza ennek a szabálynak az érvényesülését, amelyet majd I. (Nagy) Lajos tudomásul vesz, és a leánynegyed kivételével eltörli ezt a szakaszt az 1351. évi Aranybullából, meghatározva ezzel az ősiség létét. Ez a magyarázata annak, hogy decretumaink oly gyakran hivatkoznak a szokásjogra, s királyaink épp jogrendszerünk széttagoltsága miatt, a bírói gyakorlat egységesítésére törekedve decretumaik által igyekeznek az egységes szabályozás kialakítására.

Bár a szabad rendelkezési jog nem érvényesül hazánkban, bizonyos keretek között az ősiség adta korlátokat igyekeznek enyhíteni, sőt oldani, amit *Fügedi Erik* oly kiválóan bizonyított.

A magyar magánjogot nem a „merev öröklési rendszer” és a „közös örökösödési jog” határozta meg alapvetően, hanem a *kötött birtokrendszerünk*. Birtokviszonyainkat hármasság jellemezte: a nemzeti viszonyokból fakadó *ősiség*, a király legfőbb tulajdonosi jogából származó *adományrendszer* és a földesúr jobbágy viszonyát meghatározó *úrbáris viszony*. Ez az a három korlát, amelyetől 1848-ig nem tudták a magánjogi viszonyainkat megszabadítani, s amelyek az öröklési jogunkat is meghatározó szabályokat kialakították. Ahogy *Grosschmid Béni*² elemezte, az ősiségnek létezett egy *dologi jogi* vonulata, amely meghatározta tulajdoni és birtokrendszerünk egészét, és létezett egy *öröklésjogi* vonzata, amely a vagyon halál esetére szóló átszállását határozza meg. Az említett hármasság köztársaság mindenestre azt jelentette, hogy a végrendelkezési jog kizárólag az örökhagyó *életében, saját pénzen vásárolt birtoka* kapcsán élt, minden más esetben, azaz az ősi és az adománybirtok esetében a szokásjogunk által meghatározott törvényes öröklési rendszer érvényesült, amely öröklési forma ma is öröklési jogunk egyik meghatározó eleme, mégsem mondjuk, hogy a mai magyar öröklési jog merev rendszer lenne, pedig az ági vagyon lételemenő hiányában ma is megköti bizonyos mértékig a felmenők, illetve az oldalági rokonok öröklését.

Ez az a pont, ahol fel kell hívnom a szerző figyelmét arra, hogy a Tripartitum minden ellentmondása ellenére is, a különböző birtoktípusok megnevezését pontosan kell használni. Werbőczy is különbséget tesz ősi, szerzett (azaz adományozott) és vásárolt birtok között, melynek öröklési szabályait is megadja, mondván: az ősi vagyont a törvényes fiúk öröklik, ha nincsenek, akkor a felmenők, illetve az oldalági rokonok, érvényesítve azt a szabályt, hogy a közelebbi fokban rokon kizárja a távolabbi fokban rokon öröklését.

¹ Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed. Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére. AETAS, 2000. 3. szám. (a továbbiakban: Banyó) 90.

² Grosschmid Béni (Zsögöd Benő): Öröklött s szerzett vagyon. Budapest, 1897.

(HK.I.58.) Az adománybirtok öröklését mindig az adománylevél határozza meg, amely sok esetben szintén a törvényes fiú örökösöket jelenti, de ha a király jóváhagyja, akkor a leányok is örökölhettek, mégpedig fejenként egyenlő arányban. Az adománybirtokról azonban nem rendelkezhet szabadon a megadományozott, hiszen elidegeníteni kizárólag a király azonnali hatályú hozzájárulásával lehet, közbecsű értéknél magasabb áron történő zálogba adásához szintén az uralkodó azonnali hatályú hozzájárulása kell, végrendelkezni pedig tilos róla kivéve, ha az adománylevélben nincs meghatározott örökös és a király jóváhagyja az utolsó birtokosnak, hogy végrendelkezzen arról. (Hk.I.64.) Csak a vásárolt birtok esetében érvényesül, hogy ha az apa nem készít végrendeletet, akkor törvényes fiai és leányai fejenként egyenlő arányban öröklők a birtokot, de az csak az első törvényes öröklés után válik ősvé. Ha végrendelkezik róla a szerző, akkor továbbra is szerzett birtok marad. Érthetetlen a törvényes öröklés ismeretében a szerző azon megjegyzése, hogy „a leányág a vásárolt birtokból is részt kap, de csak az apa után, tehát a fivér által vett birtokból a nővér nem örökölhét.” A fivér által vásárolt birtokot, ha nincs végrendelet, a fivér törvényes gyermekei, fiúk, leányok fejenként egyenlő arányban öröklők. Ha ez megtörtént, a birtok ősvé vált, s ekkor a leányok kezén is lehetett ősi birtok, illetve ez esetben tényleg nem örökölhette a birtok első vásárlójának a nővére a birtokot. Ha nincs lemenő, akkor a szerzett birtokot örökölték a birtok szerzőjének szülei, szintén egyenlő arányban. Mivel felfelé nem lesz ősi a birtok, ha a szülők sem éltek, akkor örökölték a szerző testvérei, adott esetben örökölhette a nővére. (További megjegyzésem épp a Werbőczyt megelőző századok joggyakorlatához az, hogy ha a család valamely tagja saját pénzen vásárolt birtokot, akkor ezt a vásárolt birtokot be kellett számítani a családi vagyonba és osztályra kellett bocsátani.)

A fogalmak pontos használata azért is fontos, mert félreértésekre adhat okot. A szerző azt írja, hogy „máskülönben nem lenne értelme a Merse özvegye által saját unokáinak tett adománynak.”³ Kizárt, hogy egy özvegyasszony adományt tegyen. Itt ajándékozásról, öröklésről, esetleg adás-vételről lehet szó. (Jobb az a fogalmazás, hogy „1310-ben Merse özvegye a birtokot unokáinak [...] adta.”)⁴ Magánadomány tételekor a király azonnali hatályú hozzájárulását kellett volna kérni, erről pedig ebben az esetben nincs szó.

Ha új adományt kért valaki, akkor az adománylevélbe olyan öröklési rendszert kellett beleírni, amilyen az adott birtok vonatkozásában a családban volt. Nem lehetett a leányokat belevenni, ha azt nem örökölték, de nem lehetett kizárni sem őket, ha korábban örökölhették. Az új adomány kapcsán jelenleg a kutatók nem ezen vitatkoznak, hanem azon, hogy új adomány alatt azt kell-e érteni, amit Werbőczy leírt, és a későbbi századokban is használt formát, tehát a birtokban ülő kért azért adománylevelet, hogy birtoklásának bizonyítéka legyen, vagy létezett az új adománynak az Anjouk és Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt egy másik változata, amikor ténylegesen még nem birtokolt birtok adománylevelében használták ezt a kifejezést.

S nézzük meg most, mit tudunk a leánynegyedről. Első törvényi megjelenése az 1222. évi Aranybulla 4. cikke. Mivel okleveles adatainkból kimutathatóan létezett,⁵ minden valószínűség szerint már az Aranybulla megjelenése előtt is szokás volt a leányoknak kiadni, ezt a szerző nagyon jól látja, és az Aranybulla újabb kiadásaiban is mindig megismételték a leánynegyed intézményét. Ha az Aranybulla szövegét figyeljük, akkor az csak annyit mond, hogy a leánynegyed az apai birtokból jár, nem részletezi annak típusát. Werbőczy ténylegesen örökségi javakról ír, s okleveleink is azt bizonyítják, hogy a leánynegyed az apai ősi vagyont terhelte. (Meg kell jegyezni, hogy jogtudásaink e vonatkozásban eltérő

³ Banyó 87.

⁴ Banyó 86.

⁵ Illés József: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Budapest, 1904. (a továbbiakban: Illés); Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete. Budapest, 1938.

álláspontot képviselnek. Amíg *Illés József* azt állítja, hogy a leánynegyed „öröklött, ősi vagyonból jár, szerzettből nem”⁶, s ugyanezen álláspontot képviseli *Timon Ákos* és *Holub József* is, addig *Szlemenics Pál*, *Kelemen László* és *Frank Ignác* is azt állították, hogy az az apai szerzett, azaz adományba kapott jószágból járt.⁷)

A leánynegyed kiadásának két lehetséges módja volt: 1. A birtok közbecsű értékét kapták meg a leányok. 2. A birtokot természetben adta ki az apa. Tagadhatatlan, hogy Werbőczy azt sugallja, hogy elsődlegesen pénzben kell kiadni a birtokot (maga a szerző is azt mondja, hogy a 13. századig mint országos szokásjogra hivatkozva teszik ezt⁸), de azt is meg kell néznünk, hogy miért. A leánynegyed valamennyi leányt együttesen illette meg, azaz az apai birtok egy negyed részét kellett a leányok között felosztani. Ha csak egy lány volt, ő kapta az egészet, ha több, akkor közöttük kellett szétosztani az egynegyed részt. Érthető, hogy a pénzt könnyebb volt megosztani, mint magát a birtokot, mely ezáltal éppen elaprózottsága miatt még az értékét is elvesztette. Ráadásul maga Werbőczy figyelmeztet arra, hogy ha valamelyik leány birtokban kéri a negyedrészt, akkor vigyázzanak, mert a többi leánynak is joga van hozzá, nehogy valakit is megrövidítsenek, s ezzel hosszas pereknek adnának alapot. Azt nem vitatom, hogy ennek az is oka volt, hogy a család együtt kívánta tartani a birtokot. Másrészt Werbőczy sem tiltja a birtokban való kiadását, csak ahhoz a feltételhez köti, hogy ha a leány az apja vagy fiútestvéreinek beleegyezésével birtoktalan nemeshez vagy nem nemeshez megy feleségül. (Helytelen a szerző azon meghatározása, hogy „birtoktalan, azaz nemtelen”,⁹ mivel nemtelen a polgár is és városi birtokkal, házzal rendelkezhet, viszont nemes az armális nemes is, akinek nincs semmilyen ingatlan jószága.) Ezért nem lehet azt mondani, hogy Werbőczy „csak a pénzbeli megváltásról beszél.” Itt természetesen a család megélhetéséhez kívántak hozzájárulni. E területen lenne különösen jó, ha a szerző megállapítaná, mégis mi lehetett az oka, hogy a Tripartitumban említett eseteken kívül, máskor is természetben kapták meg a leányok a negyedrészt. (Ezt *Illés József* az Árpád korra vonatkozóan megteszi.) Nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy ténylegesen pénzhíány miatt adták ki a leánynegyedet természetben. Elég ha arra utalunk, hogy 1437-ben a kolozsmonostori egyezmény tanúsága szerint a parasztok a tized fizetését elvállalták, de éppen a pénzhíány miatt csak természetben kívánták teljesíteni.

Nem lehet azt sem mondani, hogy „a nemességet és a vagyont a törvényes fiági leszármazottak öröklik”,¹⁰ hiszen a fent említettek szerint királyi jóváhagyással adománybirtokot örökölhettek a leányok, mint ahogy a vásárolt birtok meghatározott része is őket illette. Ráadásul a nemességet a leányok is megszerezték a törvényes születés tényével. Viszont ha nemes anyától és nemtelen apától származott a gyermek, akkor agilisnek, azaz félnemesnek minősült.

Ha *fiúsítás* történt, akkor a leány megörökölte ugyan az apai birtokokat, de ez csak akkor vált teljessé, ha törvényes fia született, aki megörökölhette a nagyapai birtokokat. Ha a fiúsított nőnek nem született fia, akkor a fiúsítás hatályát veszítette, és a birtok visszaszállt a királyra, tehát a fiúsított nő után az apai birtokokat nem örökölhették meg a leányok.

Nem érthető a szerző azon megállapítása sem, hogy a *közbecsű* „a valós értéknek csupán tizedrésze.”¹¹ A közbecsű eredetileg a birtok egy évi jövedelmének a tízszerese, s épp

⁶ Illés 39.; Timon Ákos: Magyar alkotmány és jogtörténet. Budapest, 1917. 377.; Holub József: Néhány kérdés a leánynegyed köréből. Budapest, 1936.

⁷ Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban. Pest, 1845.; Kelemen László: A leánynegyed. Szeged, 1926.; Szlemenics Pál: Közönséges törvényszéki polgári magyar törvény. 1823. II. 435.

⁸ Banyó 78.

⁹ Banyó 80.

¹⁰ Banyó 78.

¹¹ Banyó 79.

a szerző által vizsgált korban ez még többnyire a valós értékhez igazodott. Miután Werbőczy egy közbecsű táblát felvett a Tripartitumba, ezzel merevedett meg a közbecsű érték, de ez csak a későbbi századokra igaz. (Arról persze nem Werbőczy tehet, hogy a 18. században is az ő közbecsű tábláját alkalmazták. Majd az 1832-36. évi országgyűlés Kerületi Tábláinak ülésein szóltak arról a követek, hogy a Tripartitumban meghatározott közbecsű érték tízszeres összegével számoljanak a magánjogi tervezetek.)

Szintén helytelen a szerző azon állítása, hogy a „leánynegyedek birtokában csak magaszakadás esetén lehet kiadni, ilyenkor a lány házasságkötéséig használatra kapja a birtok negyedrészt”.¹²

Ez a *hajadoni jog* kérdéskörébe tartozik. Az apátlan, árva hajadonok férjhezmenetelükig benne maradhattak az apai birtokban (haszonélvezeti jog), s a birtok örököseinek, akár a kincstárnak is kötelessége volt a leányok tartásáról, ellátásáról és férjhezmenetelük esetén kiházásításukról gondoskodni. Ez nem kötődött kizárólag a leánynegyedhez. Pontosabban szólva a leányokat megillető különjogok (leánynegyed, hajadoni jog, kiházásítás, hozomány) összemosódtak.¹³

Nem rossz elgondolása a szerzőnek, hogy a leánynegyed hozománynak tekinti, azzal a megjegyzéssel, hogy az csak a hozomány egy meghatározott része lehet. Középkori jogunkban létezik a kiházásítás intézménye, ami nemcsak a hajadoni jogot jelenti, hanem az apának, illetve a fiútestvéreknek azt a kötelességét, hogy a leányt férjhezmenetele esetén megfelelő vagyonnal ellássa, ami nem kizárólag a leányokat megillető ingóságokból állt. De arra figyelemmel kell lenni, hogy a kiházásítás minden leányt külön-külön megilletett, a leánynegyed viszont együttesen illette a leányokat.

Az, hogy a szerző a leánynegyed birtokában történő kiadását nagyobb arányban tudja bizonyítani, mint ahogy azt Werbőczy Tripartituma alapján gondolhatnánk, fontos igazolása annak, hogy okleveles forrásainkat még hatékonyabban kell használnunk és értelmeznünk. E gyakorlat folytatására csak biztatni lehet mindenkit. Az viszont sajnálatos, hogy ha a jogi fogalmakat pontatlanul, helyel-közzel pongyolán használjuk, mert ez jelentősen rontja munkáink értékét.

¹² Banyó 79.

¹³ Werbőczy István: Tripartitum. I. 91. Magyar Törvénytár. Budapest, 1897.